

ASTA VAŠKELIENĖ

## Pergalės prie Vienos literatūriniai atgarsiai XVIII a. Lietuvoje

---

1683 m. rugsėjo 12 d. įvykęs mūšis prie Vienos, kuriame jungtinės Lenkijos, Austrijos ir Vokietijos pajėgos, vadovaujamos Jono Sobieskio, sutriuškino turkų kariuomenę, buvo neabejotinai svarbus to meto karinis politinis įvykis, turėjęs esminę reikšmę Europos ateičiai. Pergalinga šio mūšio baigtis visų pirma reiškė apgultos Vienos išvadavimą, kita vertus, tai buvo krikščionybės triumfas prieš Osmanų imperiją. Abiejų Tautų Respublikoje ši istorinė pergalė buvo plačiai paminėta švenčiant jos šimtmečio sukaktį. Lietuvos Vyriausioji mokykla Edukacinės komisijos nurodymu taip pat surengė jubiliejinei datai skirtas iškilmes. Jų literatūrinis atgarsis buvo po metų Vilniaus akademijos spaustuvėje išleisti keli proginiai spaudiniai. Pirmiausia minėtinas oficialaus pobūdžio leidinys *Pamiętka stoletnia*<sup>1</sup> (*Pergalės prie Vienos, pasiektos lenkų karaliaus Jono III prieš turkus 1683 metais, šimtosios metinės*), perteikiantis iškilmių turinį ir netgi leidžiantis iš dalies atkurti jų vaizdą. Leidinį sudaro Martyno Počobuto, Lietuvos Vyriausiosios mokyklos rektoriaus, dedikacija karaliui Stanislovui Augustui Poniatovskiui, Mykolo Poniatovskio, Edukacinės komisijos pirmininko, aplinkraštis, iškilmių aprašas (su detaliu triumfo

<sup>1</sup> Visas pavadinimas: *Pamiętka stoletnia zwycięstwa pod Wiedniem przez Jana III króla polskiego nad Turkami otrzymanego roku 1683. Z woli Prześwietney Komissyi Edukacyi Narodowej przez Szkołę Główną W. X. Lit. uroczyscie obchodzona dnia 11 i 12 października, roku 1783, w Wilnie: W Drukarni J. K. M. przy Akademii, 1784 (egz. MAVB L-18 / 508).*

koloso, kuris iškilmių dieną turėjo būti pastatytas Šv. Jono bažnyčioje, projektu, parengtu Martyno Knakfuso) ir du proginiai tekstai – Mykolo Karpavičiaus pamokslas lenkų kalba ir Tado Mickevičiaus, Lietuvos Vyriausiosios mokyklos viceprofesoriaus ir Moralės kolegijos sekretoriaus, lotyniška prakalba. Kaip yra pastebėjusi Kristina Mačiulytė, minėtame Karpavičiaus pamoksle, kuris buvo pasakytas „Šv. Jono bažnyčioje antrą iškilmių dieną (spalio 12 d.), pabrėžiami edukaciniai tikslai: priminti jaunimui protėvių narsaus pasiaukojimo pavyzdžius ir ugdyti jaunosios kartos patriotizmą, vadinamąją *tautos, pilietiškumo, tėvynės dvasią* [...]“<sup>2</sup>. Ne tik parašymo proga, bet ir kai kuriais edukaciniais aspektais su minėtuoju siejasi kitas proginis leidinys – nedidelio formato (*in octavo*) knygelė *Dzieło teatralne*<sup>3</sup> (*Teatrinis vieno akto veikalas, skirtas iškilmingai dienai, švenčiamai mokyklose šių 1783 metų spalio mėnesio 12 dieną, sukakus šimtmečiui, kai prie Vienos, vadovaujant Lenkijos karaliui Jonui III [Sobieskiui], buvo pasiekta pergalė prieš turkus*).

*Teatrinis veikalas* Lietuvos ir Lenkijos dramos žanro istorikams yra žinomas. Vanda Zaborskaitė savo studijoje, skirtoje Lietuvos teatro raidai, konstatavo, kad, mokykliniams vaidinimams peržengus XVIII amžiaus ribą ir toliau gyvuojant XIX amžiuje, kito jų pobūdis ir vieta mokymo sistemoje. Pasak Zaborskaitės, *Teatrinis veikalas* yra šių permainų iliustracija, gerai atspindinti senojo mokyklinio teatro krizę<sup>4</sup>. Visai kitu rakursu į *Teatrinį veiklą* pažvelgė Irena Kadulskā, Lenkijos XVIII–XIX a. jėzuitų teatro istorikė. Ji teigia, kad jau po jėzuitų ordino uždarymo Vilniuje pastatytoms dramoms būdingas šv. Stanislovo Kostkos, tėvynės gynėjo nuo turkų priespaudos, kulto tęstinumas<sup>5</sup>, ir *Teatrinį veiklą* pasitelkia kaip argumentą savo teiginiui iliustruoti. Deja, su

<sup>2</sup> Minimąjį Mykolo Karpavičiaus pamokslą savo monografijoje aptarė Kristina Mačiulytė. Žr. Eadem, *Kad Tėvynė gyvuotų...: XVIII amžiaus antrosios pusės Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos proginiai pamokslai*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2005, p. 147–148.

<sup>3</sup> Visas pavadinimas: *Dzieło teatralne na dzień uroczystości w szkołach w roku terażniejszy 1783 miesiąca października 12 dnia, z okazji wieku skończonego po zwycięstwie pod Wiedniem nad Turkami przez króla polskiego Jana III odniesionym odprawioney, w jednym akcie napisane*, Wilno: W Druk. J. K. M. przy Akad., 1784 (egz. MAVB L-18 / 1127).

<sup>4</sup> Vanda Zaborskaitė, *Prie Lietuvos teatro ištakų: XVI–XVIII a. mokyklinis teatras*, Vilnius: Mokslas, 1981, p. 168–169.

<sup>5</sup> [Irena Kadulskā,] *Teatr jezuicki XVIII i XIX wieku w Polsce. Z antologią dramatu*, wstęp i opracowanie Irena Kadulskā, Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 1997, p. 17, 62.

išsakyta nuomone sunku sutikti, nes kūrinio turinys, išskyrus pačią teminę sąsają su pergale prieš turkus, į minėto šventojo kultą nepateikia nė menkiausios aliuzijos.

*Teatrinio veikalo* antraštėje išreikšta panegirinė proginė intencija kūrinium pažymėti pergalės prie Vienos šimtmečio jubiliejų. Be svarbiausio ir kūrinį inspiravusio Vienos mūšio, dramoje taip pat kalbama apie mūšius, įvykusius prie Parkanų (1683 m. spalio 9 d.) ir prie Podolės Kameneco (1694 m. spalio 6 d.). Pažymėtina, kad kovų su turkais tema *per se* nėra reikšminga ir, priešingai nei galima būtų tikėtis, kaip siužeto pagrindas neplėtojama. Galima teigti, kad kūrinys apskritai neturi siužeto, nes priežasčių ir pasekmių ryšiai, turintys veikalo scenas susieti į visumą, yra menkai išreikšti. Siužeto nebuvimas – tai pirmiausia didaktinio kūrinio bruožas, o ši drama primena mozaiką, kurios fragmentai parinkti ir sudėlioti taip, kad atspindėtų svarbiausius 1773 m. įvykdytos mokyklų reformos aspektus. Taigi *Teatrinį veiklą* galima vadinti savotiška didaktinio tipo panegirika, iškeliančia Edukacinės komisijos nuopelnus. Reformuotos mokyklų programos kontekste istorinės pergalės iškyla kaip šlovingos praeities prisiminimas, leidžiantis didžiuotis protėvių nuopelnais ir ugdantis besimokančios jaunuomenės patriotizmą. Kūrinyje bene daugiausia dėmesio skirta lotynų kalbos padėčiai<sup>6</sup>: analizuojamas jos statusas, vartojimo sfera, naujos mokymo metodikos ypatumai, santykis su lenkų, kaip gimtąja, kalba. Ne ką mažiau plėtojama filosofijos tema: išryškinamas filosofijos disciplinos universalumas, reikšmė pažinimo procese, pabrėžiamas jos poreikis kasdieniame gyvenime. *Teatrinio veikalo* personažai taip pat diskutuoja apie atnaujintą teologijos dalyko turinį, reformuotų mokyklų pranašumus. Čia viename, čia kitame dialoge skambantys samprotavimai apie ekonomikos, teisės, žemės ūkio žinių svarbą liudija tuo metu plitusių fiziokratizmo idėjų aktualumą. Į kūrinio turinį įpinta ir kitų to meto realijų, susijusių su akademinio gyvenimo aspektais. Kaip vienas ryškiausių pavyzdžių minėtinas neturtingų bajorų skundas *Skarga ubogiej szlachty na otworzenie w Polsce konwikty*

<sup>6</sup> *Teatriniam veikale* išskleidžiamą lotynų kalbos teminį aspektą, taip pat kūrinio pasirodymo aplinkybes ir žanrinius ypatumus šių eilučių autorė analizavo prieš kelerius metus publikuotame straipsnyje, žr. Asta Vaškelienė, „Pergalės prie Vienos šimtmečio paminėjimas XVIII amžiaus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės akademinių aktualijų kontekste“, in: *Istoriniai mūšiai senojoje Lietuvos raštijoje: nuo Livonijos karo iki XVIII a.*, (Senoji Lietuvos literatūra, kn. 32), Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2011, p. 181–194.

podczas sejmików zaniesiona (*Neturtingų bajorų skundas dėl konviktų Lenkijoje atidarymo, paskelbtas seimelių metu*), išspausdintas 1758 m.

Nors *Teatrinis veikalas* yra anoniminis kūrinys, tačiau jo turinio ypatumai, rodantys puikią autoriaus orientaciją gyvenamo laiko įvykiuose, pagaliau – graikiškos ir romėniškos kilmės veikėjų asmenvardžiai (Chremetas, Polidonas, Artemidoras, Grakas) ir gebėjimas jų semantiką perkelti į XVIII a. realiųjų kontekstą, – tai veiksniai, kurie leidžia manyti, kad šią dramą parašė išsilavinęs akademinės aplinkos žmogus. Tokią hipotezę įmanu grįsti pastebėjimu, kad daugelis mokyklinių aktualijų, atspindėtų kūrinyje, gali būti Stanislovo Konarskio nurodymų, išdėstytų jo darbe *Ordinationes Visitationis Apostolicae*<sup>7</sup> (*Apaštalinės vizitacijos nurodymai, skirti Lenkijos pijorų provincijai*, 1753–1754), atliepas. Taip pat galima įžvelgti ir tai, jog autoriaus pažiūros į mokymo turinio pakeitimus buvo kur kas artimesnės Konarskio pozicijai nei Lietuvos pijorų nuostatoms, išdėstytoms jų metodiniame veikale *Methodus docendi*<sup>8</sup> (*Mokymo nuostatai, skirti Lietuvos provincijos pijorų mokykloms*). Šiuose Lietuvos pijorų provincijos nuostatuose, kurie buvo parengti adaptuojant ir savo reikmėms pritaikant Konarskio veikalą, buvo perimti toli gražu ne visi nurodymai, kai kas pateikta siauriau arba apskritai praleista.

Nepavyko aptikti duomenų, patvirtinančių, kad *Teatrinis veikalas* galėjo būti suvaidintas. Veikiausiai nesuklysimė teigdami, kad, vykstant pergalės prie Vienos jubiliejaus renginiams, jis vis dėlto nebuvo pastatytas, tuo labiau kad tokio fakto nemini ir Michalas Balińskis, detaliam aprašęs kelias dienas Vilniuje vykusią iškilmių eigą<sup>9</sup>.

Pagal paskirtį ir pobūdį *Teatrinis veikalas* patenka į proginių mokyklinių dramų tipologinę grupę, o jo emocinė atmosfera, tai vienoje, tai kitoje scenoje

<sup>7</sup> Visas pavadinimas: *Ordinationes Visitationis Apostolicae pro Provincia Polona Cler[icorum] Reg[ularium] P[auperum] M[atris] D[ei] Scholarum Piarum*. Atliekant tyrimą, naudota ši Konarskio veikalo vertimu į lenkų kalbą: Stanisław Konarski, „Ordynacje wizytacji apostolskiej dla polskiej prowincji szkół pobożnych“, in: *Pisma pedagogiczne, wstępem i objaśnieniami opatrzył Łukasz Kurdybacha*, Wrocław–Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1959, p. 3–263.

<sup>8</sup> Visas pavadinimas: *Methodus docendi pro Scholis Piis provinciae Litvaniae*, Vilnae: Typis S. R. M. et Reipublicae Schol. Piar., 1762.

<sup>9</sup> [Michał Baliński,] *Dawna Akademia Wileńska: Próba jej historii od założenia w roku 1579 do ostatecznego jej przekształcenia w roku 1803. Przez Michała Balińskiego*, Petersburg: Nakładem i drukiem Jozafata Ohryzki, 1862, p. 268–270.

prasiveržiantis humoras rodo šį kūrinį esant artimesnį komedijai. Tai vieno akto drama, parašyta proza. Ją sudaro dešimt numeruotų scenų; paskutinė scena, įvardyta kaip baigiamoji, yra nenumeruota ir atlieka epilogo funkciją. Beje, kaip tik ši baigiamoji scena skamba tarsi visos edukacinės reformos apoteozė, su bendra kūrinio stilistika disonuojanti tiesmuku, kiek gluminančiu panegirizmu.

Svarbu atkreipti dėmesį į dramos kalbinį aspektą. Autoriaus pasirinkimas rašyti kūrinį lenkiškai buvo nulemtas to meto bendrųjų kalbos vartojimo tendencijų. Nors reformuotoje pijorų mokyimo programoje lotynų kalba ir toliau išlaikė svarbios disciplinos statusą, tačiau buvo suaktualintas lenkų, kaip gimtosios, kalbos mokymas. Reikia pabrėžti, kad lenkų kalba savarankiška disciplina vis dėlto netapo<sup>10</sup>, tačiau ji buvo neabejotinai svarbus įrankis, arba būtina sąlyga, pirmiausia kitų dalykų studijoms. Vis labiau įsigalinti akademinėje ir viešojoje erdvėje lenkų kalba, pasak Pauliaus Rabikausko, nuo XVIII a. vidurio tiek Lenkijoje, tiek Lietuvoje buvo vartojama beveik visiems vaidinimams<sup>11</sup>.

*Teatrinis veikalas* vertintinas pirmiausia ne tiek meniniu, kiek pažintiniu aspektu. Be abejonės, jis rodo akivaizdžius mokyklinės dramaturgijos pokyčius, prasidėjusius XVIII a. viduryje kartu su jėzuitų mokyklų reforma, ir liudija dramos žanro struktūros paprastėjimą, kuris daugiau ar mažiau siejosi su tematikos kaita. Kita vertus, tai vertinga to meto aktualijų iliustracija. Vienos perteiktos plačiau, kitos – tik užuominomis (ir todėl be papildomo konteksto ne visada lengvai atpažįstamos), jos atspindi Apšvietos visuomenės rūpesčius.

Šį įvadinį tekstą norėčiau baigti padėkos žodžiais: ačiū Eglei Patiejūnei, padėjusiai aiškinantis senosios lenkų kalbos gramatinius ir prasminius niuansus, ir Onai Daukšienei už vertingas nuorodas liturgijos klausimais ir akylą redaktorės žvilgsnį.

<sup>10</sup> Jan Buba, „Współpraca pijarów z Komisją Edukacji Narodowej“, in: *Pijarzy w kulturze dawnej Polski. Ludzie i zagadnienia*: Praca zbiorowa, Kraków: Nakładem Polskiej Prowincji XX Pijarów, 1982, p. 115.

<sup>11</sup> Paulius Rabikauskas, „Teatras jėzuitų mokykloje“, in: Idem, *Vilniaus akademija ir Lietuvos jėzuitai*, (ser. „Fontes historiae Universitatis Vilnensis“), sudarė Liudas Jovaiša, Vilnius: Aidai, 2002, p. 400.